

Orosz nyelvi elemek Rachmanowa *Die Fabrik des neuen Menschen* című művében

Rachmanowa neve hallatán Magyarországon, de talán szerte az egész világon elsősorban *A bécsi tejesasszonyra* asszociálnak az olvasók. Nem véletlenül, hiszen napló-tetralógiájának ez a befejező darabja vált igazán világhíressé. Hazánkban is egyre-másra jelentek meg alkotásai, a harmincas és a negyvenes években tették közzé a *Gyermekkorom*, *Szerelem*, *cseka*, *halál*, *Házasság a vörös viharban*, *A bécsi tejesasszony* c. műveit, az *Irgalom* c. regényét és két politikai röpiratát, a *Paradicsom vagy pokol* és *A család halála* címmel.

Jelen tanulmányban az *Irgalom* c. regény nyelvészeti vonatkozású érdekességeiről szeretnék írni, nem megkerülve ugyanakkor az irodalmi, történelmi kitekintés szempontját sem.

A regény eredeti címe: *Die Fabrik des neuen Menschen* (tkp. 'Az új ember gyára') oroszul vélhetőleg a Fabrika novogo čeloveka lehetett. 1935-ben az Anton-Pustet Kiadó (Salzburg–Leipzig) jelentette meg. Rachmanowa ezzel a művével a párizsi Académie d'Éducation et d'Entraide Sociale pályázatán első díjat nyert. Az *Irgalom* c. művét a kor legjobb antibolsevista regényének nevezték (Kasack 1991, Grieser 1997).

Átütő sikerére mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy Magyarországon a Dante Kiadó jóvoltából egy évvel később, tehát már 1936-ban napvilágot láthatott Benedek Marcellné fordításában. (A tetralógia fordítója Benedek Marcell volt.) Rachmanowának ezen kívül még két műve látott napvilágot magyarul, *A család halála* (Der Zerfall der Familie im Sowjetstaat) 1942-ben és a *Paradicsom vagy pokol* (Das tägliche Leben des russischen Menschen. Paradies oder Hölle) 1943-ban, mindkettőt Cz. Tamásy György ültette át magyarra.

A címválasztást, tudniillik *Irgalom!* a regény mondanivalóján túlmenően talán még az is motiválhatta, hogy – mint Heinrich Riggenbach rámutat: – „A művekből vallásos meggyőződés sugárzik, amely az írói álnév megválasztásával is kifejezésre jut: »rachman« (az *Irgalom*) szóval szólítják Allahot a Korán elején” (Heinrich Riggenbach 1998).

Lehet persze egyszerű, minden különösebb ok nélküli egybeesés is az írói álnév jelentéstartalma és a műfordítói megoldás között, mindenesetre figyelemre méltó jelenségnek fogható fel.

Rachmanowa, illetve férje és fordítója Arnulf von Hoyer konzekvensek abban, hogy valamennyi műben bőségesen, sőt szinte a meghökkentésig elmenve használnak orosz elemeket, igyekezve azokat a német helyesírás szabályai szerint bemutatni, de abban is, ahogyan az orosz elemeket magyarázzák. Módszerük a következő: a szövegbe beleapplicált szó után felső indexet téve lábjegyzetben magyarázzák meg az adott szót vagy kifejezést. Konzekvensek továbbá abban is, hogy mindig a rövid, tömör magyarázatot preferálják; ezek valóban a lényeges háttérrel világítják meg az olvasó számára.

A német eredetibe bekerült orosz nyelvi elemek két csoportra oszthatók.

Az első – nagyobbik – csoportba tartoznak a lábjegyzetbe tett magyarázattal ellátott szavak, kifejezések.

A második csoportban olyan szavakat, kifejezéseket találunk, amelyeket a szerzőpár nem lát el sem lábjegyzettel, sem intratextuális magyarázattal. Szemantikai szempontból ide sorolhatók a valódi nonekvivalens lexémák: *balalajka*¹, *ikon*², *kopek*³, *muzsik*⁴, *rubel*⁵, *pirog*⁶, *szamovár*⁷.

Ezek a nyelvi elemek a XX. század első felében már ismertek voltak a magyar olvasóközönség előtt, ha máshonnan nem, a XIX. századi orosz irodalom klasszikusainak jóvoltából bizonyára. Külön magyarázatot tehát sem a német, sem a magyar olvasó számára nem kellett adni. (Ám ugyanakkor az is okkal-joggal feltételezhető, hogy pusztán azért, mert ezeket a nem orosz anyanyelvűek is olvasták-olvassák, hallhatták-hallhatják, még messze nem biztos, hogy a pontos jelentésükkel is tisztában vannak. Vajon például a balalajka szó olvastán ki lát lelki szemei előtt azonnal egy háromszög alakú, háromhúros népi pengetős hangszert, jó esetben csak annyi ugrik be neki, hogy valamiféle orosz zeneeszközzel van szó.

Több fejtörést okoznak a *GPU*⁸, *bátyuska*⁹, *Oktyabrina*¹⁰, *oktyabrjonok*¹¹, *komszomolec*¹² lexémák.

Közülük a *bátyuska*⁹ talán kiemelhető, mivel a német szövegben az Onkelchen szerepel, míg a magyar műfordító a bácsikám vagy bátyám helyett merészen az oroszhoz fordul segítségért, ez esetben talán indokolatlanul. Itt természetesen az a kérdés, hogy az Onkelchen, illetve a bácsikám vagy a bátyám ugyanazt a képzetet keltik-e a német és magyar, mint az eredeti bátyuska az orosz anyanyelvű olvasóban? A többi szó viszont magyarázatot, kifejtést érdemelt volna. A *GPU*⁸, amely a gosudarstvennoje politicheskoje upravlenije, a Szovjetunió politikai rendőrsége egykori nevének rövidítése az Irgalomban bár sokszor szerepel, a szerzőpáros mégsem ítélte úgy, hogy lábjegyzettel kellene ellátniuk. A *komszomolec*¹², amely a komszomol mozaikszó derivátuma, ismert lehetett a korabeli német és magyar olvasó számára. A német szövegben a német főnévragozás szabályainak megfelelő, a pluralis nominativusra jellemző *-en* rag járul a szótőhöz, míg a magyarban a furcsa komszomolc megoldást láthatjuk, amely sem az orosz, sem a német, sem a magyar nyelv fonetikai szabályainak nem felel meg. A mai magyar nyelv a komszomolista, komszomolisták alakot használja (vö. Magyar Helyesírási Szótár; ugyanakkor, például a Magyar Nyelv Értelmező Szótára vagy az Akadémiai Kislexikon nem közli.) A latin eredetű, nemzetközi *-ista* képző analógiás alapon járult az alapszóhoz, a magyarban ugyanis *-e* vagy *-ec* képző legfeljebb néhány korábbi szláv szóban fordul elő (pl. kupec).

Az *oktyabrjonok*¹¹ jelentését mind a német, mind a magyar olvasó csak találgathatta, hiszen a szövegösszefüggésből nem derül ki egyértelműen, miről is van szó, legfeljebb az október szóval való nyilvánvaló rokonság sugallhatott valamit. Az *oktyabrjata* tulajdonképpen azokat a 7 és 10 év közötti alsó tagozatos iskolásokat jelenti, akik még nem úttörők, de már részt vesznek az ifjúsági mozgalomban azzal a céllal, hogy pionyirokká váljanak. A magyarországi viszonyok között később ezeket a fiatalokat a kisdobos szóval jelöltük.

Az *Oktyabrina*¹⁰ esetében a kontextusból világosan kiderül, hogy utónévről van szó, a magyartól és a némettől is eltérő alak azonban megnehezíthette az október szó felismerését, illetve az arra való asszociációt.

A lábjegyzettel ellátott szavak, kifejezések további két alcsoportra oszthatók. Az egyik részt a valódi nonekvivalens elemek alkotják, vö. *nepman*¹³, *rubacha*¹⁴, *kolchoz*¹⁵, de a nagyobb részt azok a nyelvi elemek teszik ki, amelyekről nehéz megállapítani, miért maradtak a szövegben. A *bezboschnik*¹⁶ istentelen vagy istentagadó ember ekvivalense valamennyi nyelvben megvan. A *jacsejka*¹⁷, amely 'sejt'-et, jelen esetben 'pártsejt'-et jelent – szintúgy. A sor hosszan folytatható. Mégis, ez az a pont, ahol Rachmanowa–Hoyer leginkább „védelemre” szorul. A németbe belezsúfolt, belegyömöszölt nagyszámú orosz nyelvi elem lépten-nyomon érzékelteti az olvasóval a szinte kitapintható szovjet-orosz valóságot, annak hétköznapijait, a szokásokat, enni-innivalókat, a megszólítási formákat stb. Ez adja meg az eredeti szöveg savát-borsát, ettől más, ettől több, mint sok más egyéb fordítás. Amikor Rachmanowáék kiutasították a Szovjetunióból, a csomagjaik közé rejtve csempészték ki az orosz nyelvű kéziratokat. A Rachmanowa-életmű, amely oroszul íródott, eredetiben a korabeli viszonyok miatt nem jelenhetett meg, a fordításra szinte rögtön sor került, és okkal-joggal feltételezhető, hogy az oroszul is kitűnően tudó Arnulf von Hoyer író-felelőssel az oldalán afféle Ilf–Petrov párosként ültette át a szövegeket németre. Csak sajnálkozni lehet afelett, hogy nem maradt feljegyzés, visszaemlékezés, amely megmagyarázná, miért maradt a német szövegben, például a *zavedujuscij*¹⁸ vezető vagy a *zagsz*¹⁹ – anyakönyvvezetőség, amelyek létjogosultságát – a couleur locale-on kívül – semmi sem igazolja. Ám éppen ezen nyelvi elemek bátor alkalmazásának köszönhetően születhetett eredeti stílus. És ahogyan erre már utaltunk, a lábjegyzetek tömör, párszavas magyarázata segíthette az olvasót, míg egy redundánsabb, de egyben szakszerűbb kifejtés esetleg riasztólag hathatott volna.

A magyar műfordításban lábjegyzet nincs. A fordító, Benedek Marcellné az intratextuális magyarázati módszerrel él, vö. *bábuschka*²⁰ – *babuska* (anyóka), *domkom*²¹ – *domkom* (házmes-

ter), *Christoß woßkreß*²² – *Krisztosz voszkresz* (*Krisztus feltámadott*). Ha az eredetiből a magyarázat hiányzik, úgy a magyar sem fejt ki a szó lényegét, vö. a GPU-ról korábban elmondottakat.

A harmadik megoldás az, amikor az eredetiben szereplő orosz szó lábjegyzetet kap, a magyar pedig a legegyszerűbb megoldást választja: *Sawjedujuschtschi*¹⁸ – *Leiter* – vezető vagy *Jatschejka*¹⁷ – *Parteizelle* – pártsejt, *GubRosysk*²³ – *Kriminalbehörde* – bünyügyi hatóság.

A gazdag példatárból kiemelésre kínálkozik egy eset, amikor ez az amúgy kétségkívül egyszerű, de nagyszerű megoldás csonkítja az eredeti szöveg lényegét, vö. *Nepman*²⁴ – *Kaufleute* usw. zur *Zeit der NEP* (*Neuen ökonomischen Politik*), a magyarban *árdrágító*, így a historizmus-mozaik-szó „bukéja” vész el.

Általánosságban azonban megállapítható, hogy Benedek Marcellné műfordítása precíz, képes magyarul is hüen visszaadni a szokatlan világ megjelenítését szolgáló, ám éppen emiatt a normától bizonyos helyzetekben eltérő regény stílusárnyalatait.

Néhány megjegyzés a példatárhoz:

– A szavakat, kifejezéseket mindig egész mondatban adom meg, a kipontozott részek önkényesek, nem akartam, hogy egy-egy nyelvi elem bemutatása akár egy bekezdésnyi szöveget is igényeljen.

– Az inkriminált szó, kifejezés dőlt betűvel van szedve, mind a németben, mind a magyarban. A mondatok után zárójelben szereplő számok a lapszámokat jelölik, a könyvészeti adatok a bibliográfiában találhatóak.

– A kifejezés utáni felső index megegyezik a Rachmanowa által adott számmal.

– Az esetleges nyelvi hibákra a sic!-kel külön nem hívom fel a figyelmet. Itt említek meg két konkrét esetet, amikor nyilvánvaló hibával állunk szemben. Német: „*Dosvidanje warf er hin*”²⁵... magyar: „*Doszvidanje (vizontlátásra) – vetette oda...*”, mint látjuk, mindkét nyelvben hibás alak szerepel, helyesen: do svidanija. (Itt lehet, hogy a kiejtést akarta érzékeltetni a szóvégi sva-szerű hanggal.)

A *grazsdanka* a németben helyesen *grashdanka*, míg a magyarban *grasdenka* formában szerepel.

– Egy szót csak egyszer mutatok be, ha lehet, azt az esetet, amikor lábjegyzettel van ellátva. Némely szavak, kifejezések többször is szerepelnek a műben, például a *GPU*, *ikon*, *szamovar*, *grazsdanka* stb.

1

„Was ich nur an diesem Menschen finde, fragte sie selbst; er ist doch ein Nichts, ein Mensch buchstäblich ohne den geringsten Wert, eine Balalaika ohne Saiten.” (321.)	„Kérdezgette magától, hogy mit is szeret ezen az emberen, ezen az értéktelen senkin, aki annyit ér, mint a balalajka húrok nélkül.” (285.)
---	--

2

„Schau rund um dich, was da geschieht! Unglaube, Verkommenheit, die Kirchen werden zugesperrt, die Ikonen werden verbrannt.” (93.)	„Nézz csak körül, hogy mi történik itt! Hitelenség, romlottság, a templomokat bezárják, az ikonokat elégetik!” (78, 154, 155.)
--	--

3

„Zwanzig Kopeken pro Tag, vergessen Sie das nicht!” (20.)	„Naponta húsz kopek, ne felejtse el” (12.) (256, 264, 306.)
---	---

4

„In meiner Jugend haben wir die Hoffnung auf den Schafpelz des Mushik gesetzt...” (348.)	„Ifjúságomban egy muzsik subája volt a reménységünk...” (311.)
--	---

5

„Die Frau Kommissär will mir für die Kommode 15 Rubel geben” (343.)	„A biztosné tizenöt rubelt ígért a kommodért...” (307, 311.)
---	---

6

„Dann stellte er sich vor, ein großer Tisch stünde vor ihm, mit einem rot-weiß gestreiften Tuche gedeckt, beladen mit Schüsseln voll köstlicher Pirogen, Kuchen...” (343.)	„... azt képzelte, hogy nagy asztal áll előtte, piros-fehér abrosszal leterítve, megrakva pompás piroggal, süteménnyel...” (306.)
--	---

7

„Im Speisezimmer dampfte bereits der Samowar auf dem Tische...” (42.)	„Az ebédlőben már ott gőzölgött a samovár az asztalon...” (31.)
---	--

8

„...da wachen wir, wir von der GPU!” (70.)	„...mi örökünk. Mi, a GPU emberei!” (56.)
--	---

9

„Kein Ruhen wird es mehr auf Erden geben, Onkelchen!” (68.)	„Nem lesz több pihenés a földön, bátyuskám!” (55.)
---	--

10

„...geben Sie Ihrem Kinde doch einen revolutionären Namen! Zum Beispiel, Bastilla, Oktjabrina...” (71.)	„... adjon a gyermekének valami forradalmi nevet! Például Basztilla, Oktjabrina” (58.)
---	--

11

„... an seinem achten Geburtstage, wenn es zu einem Oktjabrjonok geworden sein wird, dann ist es Schluß, dann gehört das Kind nicht dir...” (312.)	„... a nyolcadik születésnapján, amikor oktjabrjonok lesz belőle, akkor mégsem tiéd többé a gyermek, hanem a társadalomé” (276.)
--	--

12

„Wie sehr beneide ich dann irgendeinen beliebigen Komßomolzen...” (98.)	„Mennyire irigylem akármelyik komszomolcot...” (81.)
---	--

13

„Eine ganz gewöhnliche Nepman ¹ -Schnautze!” (188.) ¹ Kaufleute usw. zur Zeit der NEP (Neuen ökonomischen Politik)	„Közönséges árdrágító!” (163.)
---	--------------------------------

14

„Ein alter Mann in einer langen weißen Rubacha ¹ trat ihnen entgegen, in der rechten eine Kerze haltend“ (132.) ¹ Russenhemd	„Hosszú, orosz ingbe öltözött öreg ember lépett eléjük, jobb kezében gyertyát tartott“ (113.)
---	---

15

„Und das alles ist wegen dieser Kolchosen ¹ so gekommen...“ (365.) ¹ Landkommunen	„A kolchoz tehet mindenről...“ (327.)
--	---------------------------------------

16

„Ungeduldig blätterte er darin, um Nahrung für seine Stimmung zu suchen, die gerade so richtig die des militanten Besboshnik ¹ war.“ (392.) ¹ Gottloser	„Türelmetlenül lapozgatta, hogy istentagadó hangulatának megfelelően táplálékot találjon benne...“ (350.)
--	---

17

„Ein schlimmer Wind erhob sich, Und parallel dazu Hielt man in der Jatschejka ¹ Darüber einen Vortrag.“ (290.) ¹ Parteizelle	„Gonosz szél kezdett fujdogálni, S a gonosz széllel egyidőn, A pártsejtben előadást Tartott valaki az esetről.“ (257.)
--	---

18

„...ich habe beim Sawjedujuschtschi ¹ des Kooperativ ein Schwein abgestochen...“ (346.) ¹ Leiter	„A szövetkezet vezetőjénél disznót öltek...“ (309.)
---	---

19

„Komm, Tanja, gehen wir gleich in den Sagß“ ² . (81.) ² Standesamt	„...gyere, Tanja, menjünk azonnal az anyakönyvvezetőségre...“ (66.)
---	---

20

„Was, Babuschka ¹ , was für eine Wahrheit? Sagte Njurka, nun schon wieder weinend“ (90.) ¹ Großmütterchen	„Ugyan, babuska (anyóka), micsoda igazság? – kérdezte most már sírva Njurka.“ (75.) (76, 77, 78.)
--	---

21

„...lief daher zu Agrafena Alexejewna, der Frau des Domkom ¹ .“ (20.) ¹ Hausverwalter	„...átfutott hát Agraféna Alexéjavnához, a házmester feleségéhez.“ (13.)
--	--

22

<p>„Christoß woßkreß,¹ Witalij Wladimirovitsch!” (126.) ¹ Christus ist erstanden!</p>	<p>Witalij „Krisztosz voszkresz (Krisztus feltámadott), Vitalij Wladimirovics!” (107.)</p>
--	--

23

<p>„Es war Filka Grjasnow, der nach des Ausstellung des GubRosysk¹ mindestens neun Morde auf dem Gewissen hatte...” (334.) ¹ Krimnalbehörde</p>	<p>„Filka Grjasznov volt, aki a bűnügyi hatóság felállítására óta legalább kilenc gyilkosságot követett el...” (299.)</p>
--	---

24

<p>„Eine ganz gewöhnliche Nepman¹ – Schnautze!” (188.) ¹ Kaufleute usw. Zur Zeit der NEP (Neuen ökonomischen Politik)</p>	<p>„Közönséges árdragító!” (163.)</p>
--	---------------------------------------

25

<p>„«Doszvidanje!»¹ warf er hin, ganz in dienstlichem Tone, während er die Ikone in die Tasche steckte.” (179.) ¹ Auf Wiedersehen!</p>	<p>„– Doszvidanje (vizontlátásra), – vetette oda hivatalos hangon, de az ikont zsebredugta...” (155.)</p>
---	---

További példamondatok, amelyekre a fenti elemzés során külön nem tértem ki, de amelyek – akár kommentár nélküli bemutatása – mégiscsak szükségeltetik ahhoz, hogy komplett legyen az Irgalomban előforduló orosz szavak, kifejezések amúgy is gazdag tárháza.

<p>„...sitzen mit dem Sselowjet² beisammen...” (365.) ² Dorfsowjet</p>	<p>„...összeülnek a falubeli szovjettel...” (327.)</p>
<p>„...dann laden sie den ausgehungerten Tieren noch so viel auf, wegen des »Udarnischestwo«¹, und dann ist es ihnen erst recht egal, wenn es krepirt” (366.) ¹ Rekordarbeitsleistung</p>	<p>„...úgy megterhelik szegény kiéhezett állatokat a rekord munkáért, hogy utána megdöglenek, de azt nem bánják” (327.)</p>
<p>„...essen kann man auch in der Stolowaja...”¹ (295.) ¹ Speisehalle</p>	<p>„Enni a közös étkezőben is lehet...” (261.)</p>
<p>„Auf einer Art Taptschan¹, wie man ihn in Notkasernen findet, lag Tamara...” (240.) ¹ Eine Art Pritsche</p>	<p>„Valami priccs-félén feküdt Tamara...” (211.)</p>
<p>„Ein Burschui und eine Burschuika¹, die sich gegenseitig abschlecken!” (205.) ¹ Bourgeois und Bourgeoise</p>	<p>„Burzsujpárok csókolóznak rajtuk” (179.)</p>

„Gib sie ins Djedom! ¹ “ (197.) ¹ Kinderheim	„Add őket a menhelyre!” (171.)
„Ja, ja, seufzte der »Spez« ¹ in Liebe...” (148.) ¹ Spezialist	„Bizony, bizony, sóhajtott fel a szerelem specialistája...” (127.)
„Pascha war selbst Kommunistin, eine alte Mitarbeiterin im Shenotdjel...” ² (67.) ² Abteilung für die Frauenarbeit	„Pasa régi kommunista volt, a női szervezetnek munkásnője...” (54.)
„Den ganzen Tag schleicht man in allen möglichen Versammlungen, Aviachimen und Wosduschfloten ¹ herum, und dann wird einem noch ein Loch in einer Socke unter die Nase gesteckt” (67.) ¹ Kommunistische Organisationen	„Egész nap különböző gyűléseken kell részt vennem, s akkor még ezzel a lyukkal jön nekem?” (54.)
„Da taucht ein anderes Bild vor Tanja auf: Towaritsch ¹ Wladimirow, ihr Vorgesetzter im Amte” (9.) ¹ Genosse	„Most egy másik kép villan fel Tanja előtt: Vladimirov elvtárs, hivatali főnöke” (2.)
„»Aber das Stück in das IßpolKom ¹ muß noch vor zwölf Uhr weggehen« warf Tanja ein!” (28.) ¹ Vollzugskomitee	„– De a végrehajtó bizottság aktájának még tizenkét óra előtt el kell mennie” (19.)
„Tanja hob den Kopf, wandte sich leicht gegen ihn und antwortete mit ruhiger Stimme: »Sdrast-wujte« ¹ ” (26.) ¹ Begrüßungsformel	„Tanja felemelte fejét, könnyedén felé fordult és nyugodt hangon felelte: – Jó reggelt” (17.)
„Schnell eilte er die Stiege hinab und fuhr vor Schreck zusammen, als er dem Storosh ¹ Michej geradwegs in die Arme lief.” (25.) ¹ Hausknecht	„Hamar lesietett a lépcsőn s valósággal össze-rezzent, amint egyenesen beleszaladt a háziszolga karjába.” (16.)
„... eine Händlerin, die auf dem Markte Piroshki ² – die Bewohner des Hauses behaupteten, aus Katzen- und Hundefleisch – verkaufte” (20.) ² Fleischkuchen	„... egy kofa, aki húspástétomot árult a piacon – a ház lakói szerint a pástétom kutya-és macskahúsból készült” (12.)
„Weil er so ein Kulak ¹ war, ein verfluchter!” (13.) ¹ Großbauer	„Mert kulak volt (nagygazda), átkozott kulak!” (6.)
„Und doch muß ich noch froh und dankbar sein, denn als Lischenec ¹ habe ich bloß ein Recht, vor Hunger zu krepieren! (348.) ¹ Einer, der keinen Anspruch auf Verpflegung usw.hat.	„S még boldognak és hálásnak kell lennem, mert liseneec (akinek nincs joga az ellátásra) vagyok...” (311.)
„Ninel ¹ – so hieß die Studentin...” (306.) ¹ Umkehrung von Lenin	„Ninel (Lenin fordítottja), – ez volt a diáklány neve...” (272.)

„Es herrschte große Erregung, denn Ausschluß aus der Fabrik und Verlust des Pajok ¹ drohten nicht nur dem Besitzer, sondern vielleicht auch seinen näheren Kameraden...” (272.) ¹ Lebensmittelration	„...nemcsak a kép tulajdonosát fenyegette a gyárból való kizárás és a pajok (élelmiszer-adag) elvesztése, hanem talán... kollégáit is...” (241.)
„Wenn Sie die Thesen für die nächste Stunde in der Politgramota ¹ ausgab, lächelten sie so eigenartig, mit einem Lächeln, das nichts Gutes verheißt” (287.) ¹ Politische Elementarschulung	„Amikor a legközelebbi politgramota (elemi politikai ismerettan) órára megjelölte a tárgyat, a lányok nem sok jót ígérően mosolygással néztek össze” (255.)
„Tovarischtsch Doktor, unser Politruk ¹ ist schon das siebente Mal verheiratet...”(119.) ¹ Politischer Leiter	„Doktor elvtárs! A mi politikai vezetőnk már hetedszer házasodott meg...”(100.)
„...geben Sie Ihrem Kinde doch einen revolutionären Namen! Zum Beispiel... wie die Tochter unseres Natschkanz ¹ , Rewoljuzia...”(71.) ¹ Kanzleivorstand	„... adjon a gyermekének valami forradalmi nevet! Például... ahogy a hivatalfőnök elvtárs lányát hívják : Revoljucina!” (58.)

Összegezés

Közel ötven mondat – németül és magyarul – bizonyítja, hogy Rachmanowa *Irgalom* c. regénye, a többi művéhez hasonlóan nagyon sok orosz nyelvi elemet tartalmaz, összehasonlíthatatlanul többet, mint bármely más orosz író alkotása – műfordítást követően. Rachmanowa „vetélytársa” lehet a magyar Rózsás János, aki a II. világháborút követően több mint kilenc évet töltött különböző szovjet lágerekben, és szomorú tapasztalatait, benyomásait a *Keserű ifjúság* és *Duszja nővér* c. írásaiban örökölte meg. Rózsásra jellemző a hasonló orosz nyelvi dömping.

Ezekre az írókra az adott kor szovjet valósága szinte rátelepedett, át- meg átjárta őket, beljük ivódott, olyan mély nyomokat hagyott bennük, hogy élményanyaguk nyelvi formában is manifestálódott.

Császtvay Tünde írja: „Rachmanova minden szenvedés és a kitoloncolás ellenére is megmaradt orosznak. Otthonában csak oroszul beszéltek, regényét latin betűs írógépen, de orosz nyelven írta. Mérhetetlen fájdalommal szerette hazáját. Ha bántotta, szidta is, az ország sorsáért való aggodás vezette, s örökké hazavágyódott” (1990: 10).

Rachmanowában egy különös tollú, sajátos stílusban dolgozó írónőt ismerhetett meg a magyar olvasóközönség a 30-as években, és fedezhet fel újra a XX. sz. végén és a XXI. sz. elején.

Az orosz szavak és kifejezések használata – mint láttuk – különös színt ad a regény stílusának. A használat maga funkcionális, ugyanis az orosz szavak által jelölt fogalmak, intézmények a német anyanyelvűek számára ismeretlenek, a világról alkotott képükben nem szerepelnek, tehát tulajdonképpen nem jelentenek számukra semmit. Magyarozatuk körülírás, amely bizonyos mértékig megvilágíthatja a szóban forgó fogalmat, de a hangulat felidézése nélkül.

A téma általános kérdést is felvet: az idegen lexikai elemek funkcionális használatának kérdését. Eddig ezzel elsősorban a jelentéstan foglalkozott (vö. Hadrovics László 1992). Vannak bizonyos szavak, amelyek a szovjet-orosz korszakban meghonosodtak nyelvünkben (*burzsuj, kulák, kolhoz*), s amelyek már úgymint alkalmasak a közlés színezésére, hogy magyarozatot nem fűzünk hozzájuk. Természetesen lehetséges, hogy a társadalmi változásokkal az emlékek halványulásával kikopnak majd a szókincsből. Ma mindenesetre még familiárisabb és talán megvetést keltőbb is a

burzsuj, mint a gazdag ember, a kulák inkább csak mosolyt fakaszt, a kolhoz jelentése pedig kiszélesedett. Hallottam magam is, például, hogy „ezt a munkát kolhozban (= közösen) csináljuk.” Érdemes lenne a magyarban és a németben is ezeknek a hajdan közismert szavaknak további útját megvizsgálni. Beilleszkedtek-e az átvevő nyelvekbe, mint sok száz év előtti szláv jövevényszavaink, változott-e jelentésük, vagy sorsuk egyértelműen a kipusztulás.

FORRÁS

Alja Rachmanowa 1935. *Die Fabrik des neuen Menschen*. Verlag Anton Pustet. Salzburg–Leipzig. 9. Auflage, 41–45. Tausend.

Alexandra Rachmanova 1936. *Irgalom!* Dante kiadás. Budapest. Ford.: Benedek Marcellné.

SZAKIRODALOM

Wolfgang Kasack 1988. Alja Rachmanowa. Gruss zum 90. Geburtstag am 27. Juni. *Neue Zürcher Zeitung*. N. 147. 27. Juni. Ford.: Csizmadia Miklós.

Wolfgang Kasack 1991. Hinnahme des Schicksals. *Neue Zürcher Zeitung*. 14. Februar N. 37. Ford.: Csizmadia Miklós.

Dietmar Grieser 1997. Vorwort. (Milchfrau in Ottakring). *Amalthea*. Wien–München (Ford.: Antal Mária) *Deutsches Literatur Lexikon*. 1990. 12. Band. Francke Verlag. Bern und Stuttgart. (Ford.: Csizmadia Miklós.)

М. А. Денисова 1978. *Лингвострановедческий словарь*. Народное образование в СССР, Москва, Издательство „Русский язык”.

Magyar Helyesírási Szótár 1999. Szerk.: Deme László, Fábrián Pál, Tóth Etelka. Akadémiai Kiadó Rt.

Akadémiai Kislexikon I–II. kötet 1989. Főszerkesztők: Beck Mihály, Peschka Vilmos. Akadémiai Kiadó, Budapest.

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára I–VII. 1978–1992. Szerk.: Balázs János, Bíró Izabella, Elekfi László, Kelemen József, Kovalovszky Miklós, Lengyel Lajos, Martinkó András, O. Nagy Gábor, Szabadi Béla, Újvári Lajos, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Császtvay Tünde 1990. Előszó Rachmanowa „Szerelem, cseka, halál” című művéhez. Kelenföld Kiadó, Budapest. 5–11.

Hadrovics László 1992. *Magyar történeti jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Horváth Iván

SUMMARY

Horváth, Iván

Russian lexical items in *Die Fabrik des neuen Menschen* by Rachmanowa

Most works by the emigré Russian writer Alja Rachmanowa were translated into Hungarian in the thirties and forties. The most widely known of these is *Bécsi tejesasszony* ‘Viennese Milkwoman’, the third part of her biographical tetralogy. Her single novel, entitled *Die Fabrik des neuen Menschen*, was published in Hungarian in 1936, translated by Marcellné Benedek, under the title *Irgalom* ‘Mercy’.

The purpose of this paper is to show the lexical peculiarity of that novel: the occurrence and use of nonequivalent lexemes in it. Those words are inserted into the text in their original (Russian) form but spelt according to the German orthography; their meanings are given in short footnotes in the majority of cases, but there is a residue that occurs without a footnote or intratextual

explanation. The latter group of cases is presumably accounted for by the fact that both German and Hungarian readers were familiar with the language of nineteenth-century Russian literature. However, the lack of semantisation is not based on uniform principles throughout.

Words supplied with a footnote fall into two categories: one contains the real nonequivalent items, the other comprises the apparently gratuitously used Russian lexical items. It is to be noted though that the latter are probably there to create a kind of *couleur locale*.

As far as the Hungarian translation is concerned, the translator sometimes explains such words within the text, but explanations that are not given in the original are not supplied in the Hungarian text, either. In other cases, the item concerned is simply translated into Hungarian.

W. Kasack describes the language of this novel as “somewhat idiosyncratic German” (“ein etwas eigenwilliges Deutsch”). On the basis of an analysis of *Die Fabrik des neuen Menschen* (and other books by Rachmanowa) it can be justly claimed that both the original text and its Hungarian translation are unique in the world literature with respect to the large amount of foreign lexical items occurring in them.